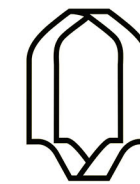

معماری اقلیم گرم و خشک

دوفصلنامه تخصصی معماری اقلیم گرم و خشک

دوفصلنامه تخصصی دانشکده هنر و معماری دانشگاه یزد
سال ششم - شماره هشتم - پاییز و زمستان ۱۳۹۷
ISSN: 2645-3711

Yazd University

ARCHITECTURE IN HOT AND DRY CLIMATE

Fall & Winter, Vol. 6, No. 8, 2018
Yazd University- Faculty of Art & Architecture
ISSN: 2645-3711

- تاثیر نوع سیستم ساختمانی بر میزان آب مصرفی ساخت و ساز در مسکن عرفی معاصر یزد؛ فرناز ضیائی، محسن عباسی هرسته
- برنامه فضایی خانه‌های سنتی یزد در نسبت با سکونت امروزی؛ آزاده خاکی قصر
- نحو فضا رهیافتی برای ادراک عرصه‌بندی خانه در شهر یزد (دوره‌های قاجاریه، پهلوی و جمهوری اسلامی)؛ زهرا بهپور، حمید رضا شعاعی، مسعود نبی میبدی
- تحلیل حریمیت در خانه‌های سنتی بر اساس نسبت توده به فضا (نمونه موردی: خانه‌های تک حیاط در اقلیم گرم و خشک)؛ علی اکبر حیدری، ملیحه تقی پور
- تبیین الگوی سبک‌شناسی معماری اسلامی (با نگاه به آراء سنت‌گرایان)؛ مجید سیدی ساروی، حسن‌علی پورمند، رضا ابوتی
- مقایسه تطبیقی هندسه مسجد امام اصفهان و مسجد سلیمانیه استانبول بر اساس مفاهیم کهن الگویی؛ لیلا کاظمی، شبنم اکبری نامدار، میرسعید موسوی، حسن ستاری ساربانقلی

- Structural system effect on water consumption of the construction of the contemporary typical houses in Yazd
- Space programs of traditional houses in Yazd in relation to contemporary dwelling
- Space Syntax the way to Perceive Arrangement the Spaces of the House in Yazd city, (Periods Qajar, Pahlavi and Islamic Republic)
- A comparison of Visual privacy based on mass and space ratio
- Explanation of Stylistics Pattern in Islamic Architecture (Looking at traditionalists' views)
- EThe Comparative comparison of Isfahan's Imam Mosque and Istanbul's Suleymaniye Mosque geometry on the basis of archetype concepts

سال ششم - شماره هشتم - پاییز و زمستان ۱۳۹۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

راهنمای تهیه و شرایط ارسال نوشتارهای علمی در نشریه معماری اقلیم گرم و خشک

- هدف نشریه "معماری اقلیم گرم و خشک" انتشار نتایج پژوهش‌های علمی در زمینه معماری اقلیم گرم و خشک و موضوعات مرتبط با آن در حوزه‌های معماری سنتی، مرمت، هنرهای وابسته به معماری، شهرسازی، طراحی شهری و انرژی است.
- علاوه بر قرار گرفتن موضوع مقاله در زمینه تخصصی نشریه، مقالات یا بخشی از آن نباید در هیچ مجله‌ای در داخل یا خارج از کشور به طور هم زمان در جریال داوری و یا چاپ باشد. مقالات ارائه شده به صورت خلاصه مقاله درکنگره‌ها، سمپوزیوم‌ها، سمینارهای داخلی و خارجی که چاپ و منتشر شده باشد، می‌تواند در قالب مقاله کامل ارائه شوند.
- نشریه در رد یا قبول، ویرایش، تلخیص یا اصلاح مقاله‌های دریافتی آزاد است.
- اصلاح و خلاصه کردن مطالب با نظر نویسندگان انجام می‌شود و مسئولیت صحت محتوای مقالات به عهده نویسندگان است.
- در صورت استفاده از مطالب دیگران، منبع مورد نظر با شماره و اطلاعات کامل منبع مذکور ارجاع داده شود.
- مقالات مندرج لزوماً نقطه نظرات مسئولین نشریه نبوده و مسئولیت مقالات به عهده نویسندگان است.
- نوشتارهای علمی - پژوهشی پس از داوری و تصویب در هیات تحریریه به چاپ می‌رسند. نشریه از پذیرش سایر نوشتارها نظیر ترجمه، گردآوری، مروری و... معذور است.
- نوشتارهای ارسالی نباید قبلاً در نشریه دیگری به چاپ رسیده و یا بطور همزمان به سایر نشریات و یا سمینارها برای بررسی و چاپ ارائه شده باشد.
- نوشتارها ترجیحاً به زبان فارسی باشد. با وجود این نشریه قادر است نوشتارهای انگلیسی زبان را نیز در صورت تایید به چاپ برساند.
- در تنظیم فایل اصل مقاله، رعایت بخش‌های زیر به ترتیب ضروری است:
 - ✓ صفحه اول: بدون نام و مشخصات نویسنده (نویسندگان) و فقط شامل عنوان مقاله، چکیده فارسی (باید به تنهایی بیان کننده تمام مقاله و شامل بیان مسأله یا اهداف پژوهش، روش پژوهش، مهم‌ترین یافته‌ها و نتیجه‌گیری و حداقل ۳۰۰ کلمه باشد) و واژه‌های کلیدی باشد. واژه‌های کلیدی مربوط به متن و عنوان مقاله بلافاصله بعد از چکیده و بین ۳ تا ۶ کلمه نوشته شود.
 - ✓ پرسش‌های پژوهش (حداکثر ۳ مورد)
 - ✓ مقدمه: شامل بیان مسئله، بیان اهداف یا فرضیه، روش تحقیق (در معرفی روش تحقیق صرفاً به نام روش بسنده نشود و علاوه بر عنوان، مواردی همچون مراحل انجام، روش گردآوری اطلاعات، مراحل انجام و فرآیند پژوهش ذکر گردد)، و ساختار مقاله می‌باشد.
 - ✓ پیشینه تحقیق
 - ✓ بدنه اصلی پژوهش (چارچوب نظری، بحث و بیان یافته‌ها)
 - ✓ نتیجه‌گیری
 - ✓ تشکر و قدردانی: سپاسگزاری از همکاری و راهنمایی کسانی که در تدوین مقاله نقش داشته‌اند (در صورت نیاز)
 - ✓ پی‌نوشت‌ها: شامل معادل‌های لاتین و توضیحات ضروری درباره اصطلاحات و مطالب مقاله، که به ترتیب با شماره در متن و به صورت پی‌نوشت در انتهای مقاله و قبل از فهرست مقاله درج گردد.
 - ✓ منابع فارسی و لاتین شامل صرفاً منابعی که در متن مورد استناد قرار گرفته‌اند، به ترتیب الفبا بر حسب نام خانوادگی نویسنده
 - ✓ چکیده انگلیسی (حداقل ۳۵۰ و حداکثر ۵۰۰ کلمه)

نشریه معماری اقلیم گرم و خشک

زمینه انتشار: معماری

سال ششم، شماره هشتم، پاییز و زمستان ۱۳۹۷

ISSN: 2251-8185

صاحب امتیاز: دانشگاه یزد

سردبیر: دکتر علی غفاری

مدیرمسئول: دکتر کاظم مندگاری

مدیر داخلی: دکتر علی شهابی نژاد

ناشر: دانشگاه یزد

هیأت تحریریه (به ترتیب حروف الفبا):

۱. دکتر سید محمدحسین آیت اللهی	دانشیار دانشکده هنر و معماری - دانشگاه یزد
۲. دکتر رضا ابوئی	دانشیار دانشکده هنر و معماری - دانشگاه یزد
۳. دکتر شاهین حیدری	استاد دانشکده هنر و معماری - دانشگاه تهران
۴. دکتر محمدحسین سرائی	دانشیار گروه جغرافیا - دانشگاه یزد
۵. دکتر علی غفاری	استاد گروه شهرسازی - دانشگاه شهیدبهشتی تهران
۶. دکتر هادی ندیمی	استاد گروه معماری - دانشگاه شهیدبهشتی تهران
۷. دکتر محمدرضا نقصان محمدی	دانشیار دانشکده هنر و معماری - دانشگاه یزد
۸. دکتر سیدعباس یزدانفر	دانشیار - دانشگاه علم و صنعت ایران

طرح روی جلد و لوگو: مهندس شهابالدین خورشیدی

عکس جلد: مسجد جامع عباسی در میدان نقش جهان اصفهان، عکس از علی شهابی نژاد

ویرایش فارسی: سید محمدرضا قدکیان

ویرایش انگلیسی: محمدحسین افشاری

امور رایانه و صفحه آرایی: الهام اردکانی

چاپ: انتشارات دانشگاه یزد

نشانی نشریه: یزد، خیابان امام خمینی، کوچه سهل بن علی، دانشکده هنر و معماری، دفتر مجله معماری اقلیم گرم و

خشک، تلفن: ۰۳۵۳۶۲۲۹۸۵

پست الکترونیک: ahdc@journal.yazd.ac.ir

تارنمای نشریه: <http://smb.yazd.ac.ir>

سیستم نشریه معماری اقلیم گرم و خشک دسترسی آزاد بوده و استفاده از مطالب و کلیه تصاویر آن با ذکر منبع بلامانع است.

نشریه معماری اقلیم گرم و خشک پس از چاپ در پایگاه اطلاع رسانی مجلات علمی و تخصصی ایران (magiran.com) پایگاه مجلات تخصصی نور (noormags.ir)، ISC و Google scholar نمایه می شود.

اسامی داوران این شماره:

- دکتر ستار ستاری، دانشگاه یزد
دکتر علی شهابی نژاد، دانشگاه یزد
دکتر ناهید صادق پی، دانشگاه شهید بهشتی
دکتر ابوذر صالحی، دانشگاه هنر اصفهان
دکتر حامد عزیزی، دانشگاه یزد
دکتر محمدصادق فلاح، دانشگاه زنجان
دکتر مجتبی کاویان، مرمت بناهای تاریخی
دکتر سید علی اکبر کوششگران، دانشگاه یزد
دکتر زینب مرادی، دانشگاه حکیم سبزواری
دکتر سجاد مؤذن، دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)
دکتر حمید میرجانی، دانشگاه یزد
دکتر زهره یادگاری، دانشگاه کاشان
دکتر عباس یزدان فر، دانشگاه علم و صنعت

شماره صفحه	فهرست
۱	تأثیر نوع سیستم ساختمانی بر میزان آب مصرفی ساخت و ساز در مسکن عرفی معاصر یزد فرناز ضیائی، محسن عباسی هرسته
۲۳	برنامه فضایی خانه‌های سنتی یزد در نسبت با سکونت امروزی آزاده خاکی قصر
۴۷	نحوه فضا رهیافتی برای ادراک عرصه‌بندی خانه در شهر یزد (دوره‌های قاجاریه، پهلوی و جمهوری اسلامی) زهره بهپور، حمید رضا شعاعی، مسعود نبی میبدی
۷۷	تحلیل محرمیت در خانه‌های سنتی بر اساس نسبت توده به فضا (نمونه موردی: خانه‌های تک حیاط در اقلیم گرم و خشک) علی اکبر حیدری، ملیحه تقی پور
۱۰۱	تبیین الگوی سبک‌شناسی معماری اسلامی (با نگاه به آراء سنت‌گرایان) مجید سیدی ساروی، حسن علی پورمند، رضا ابوئی
۱۱۹	مقایسه تطبیقی هندسه مسجد امام اصفهان و مسجد سلیمانیه استانبول بر اساس مفاهیم کهن‌الگویی لیلا کاظمی، شبنم اکبری نامدار، میرسعید موسوی، حسن ستاری ساربانقلی

برنامه فضایی خانه‌های سنتی یزد در نسبت با سکونت امروزی

آزاده خاکی قصر^{۱*}

۱- استادیار گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۷/۰۷، تاریخ پذیرش نهائی: ۱۳۹۷/۱۲/۲۰)

چکیده

وجود تعداد زیادی از خانه‌های خالی در بافت قدیم یزد و پراکنش افقی بی‌رویه شهر یزد برای تامین واحدهای مسکونی، سبب شده است نوشتار حاضر از برنامه فضایی خانه‌های سنتی یزد در نسبت با سکونت امروزی پرسش کند. لذا با هدف شناخت زندگی دیروز و امروز، مطالعات کتابخانه‌ای با روش غالب تاریخی و توصیفی-تحلیلی در پیشینه موضوع و مشاهدات مستمر میدانی تا اشباع نظری به صورت کیفی در حیطه خانه‌های سنتی و امروزی انجام شده است. مطالعات نشان می‌دهد برنامه فضایی خانه‌های سنتی مشتمل بر انواع فضاهای باز، نیم‌باز و بسته در ارتباطات عمودی از زیرزمین تا بام است که شامل فعالیت‌هایی همچون زندگی در جوار خانواده، کار خانگی یا فراخانگی و فعالیت‌های اجتماعی همچون میهمانداری، همسایه‌داری و ارتباط با محله است. از سوی دیگر، برنامه فضایی خانه‌های امروزی اغلب آپارتمانی، یک بقچه تخت بسته به ندرت دارای فضای نیم‌باز مناسب است که در نشیمن، پذیرایی، ناهارخوری، آشپزخانه باز، اتاقهای خواب، فضاهای بهداشتی، پارکینگ و انباری روی می‌دهد. در این نوع از سکونت؛ کار خانگی تقریباً فراموش شده است و فضای باز مشاع لزوماً سبب تحقق‌پذیری مناسبات اجتماعی و طراوت زندگی خانواده نمی‌شود. نقاط رجحانی برای دو نوع برنامه فضایی وجود دارد که از مهمترین آنها اهمیت و اولویت فضای باز و نیم‌باز در فعالیت‌های متنوع خانواده و کیفیت‌های زندگی در خانه‌های سنتی و از وجه دیگر؛ ایمنی، امنیت و راحتی زندگی محدود امروز در آپارتمان‌هاست. اما لازم است خانه مسائل مادی و معنوی را توأمان پاسخ دهد. با دیدگاه اصالت برنامه زندگی یک خانواده ایرانی خاصه یزدی؛ جمع بندی آنست که اولویت با انتخاب ظرفیت پاسخده خانه‌های سنتی با لحاظ نمودن مناسب‌سازی برنامه فضایی آنها و بافت اطرافشان برای زندگی امروز است. پس از این انتخاب، لاجرم فراهم نمودن مازاد دانه‌های مورد نیاز در بخش‌های جدید شهر قابل بررسی خواهد بود. تحقق به روز نمودن خانه‌های سنتی؛ مطالعات کاربردی دقیقی در ارتباط با حفظ بقچه‌بندی فضاهای باز، نیم باز و بسته در انعطاف‌پذیری و تطبیق‌پذیری آنها با زندگی امروز طلب می‌کند که نیازمند احیای فرهنگ حالایی کردن (روزآمد نمودن) خانه‌ها در نزد مردم یزد است.

کلید واژه‌ها: خانه‌های سنتی یزد، واحدهای مسکونی امروزی، برنامه فضایی، سکونت امروزی، حالایی کردن

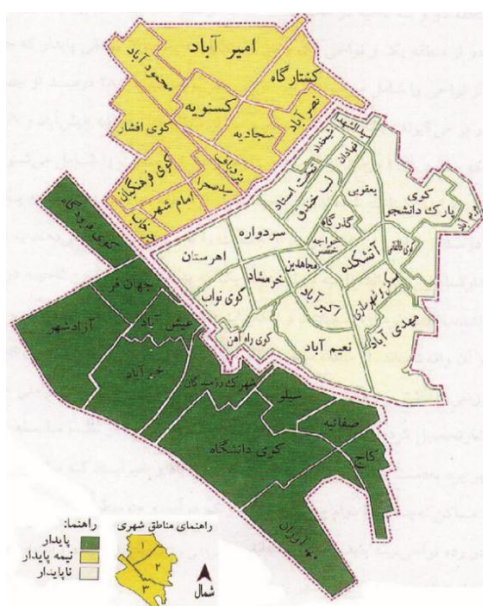
پرسش‌های پژوهش

- به لحاظ برنامه فضایی، نسبت خانه‌های سنتی یزد و قابلیت پذیرش زندگی امروزی چیست؟
- چه الگوهایی برای مناسب سازی برنامه فضایی خانه‌های سنتی یزد برای زندگی امروز قابل احصا است؟

۱- مقدمه

بافت قدیم یزد به عنوان یک شهر تاریخی منسجم (تصویر ۱) و نسبتاً وسیع، دارای

کاربری‌های مختلف از جمله مسکونی با ۶۶ درصد فراوانی از کل کاربری‌ها طبق آمار سال ۱۳۷۵ است و به مرور، جمعیت زیادی از بافت مهاجرت نموده‌اند (کلاتری و پوراحمد، ۱۳۸۴: ۸۵-۸۴). از آنجا که تعداد قابل توجهی از خانه‌های مسکونی بافت یزد به ثبت آثار رسیده‌اند و از سوی دیگر، سیاست‌های بالادست مبنی بر حفظ خانه‌های بافت قدیم بوده است، در واقع عدد ۶۶ درصد در طول زمان به عنوان یک قابلیت تقریباً ثابت، حفظ شده است اگر چه ساکنان بافت به مرور کم شده‌اند.

تصویر ۲- کلیت مناطق سه گانه شهر یزد، (ماخذ: پیرنیا و احمدی، ۱۳۹۳: ۱۰).

تصویر ۱- بخشی از بافت یزد، (ماخذ: Google map).

دارای بیشترین پایداری و منطقه دو که هسته اصلی شهر است و بافت تاریخی در ناحیه یک آن قرار دارد؛ ناپایدارترین منطقه است. منطقه یک که بافت میانه قدیم و جدید شهر است در سطح نیمه پایدار ارزیابی می‌شود» (پیرنیا و احمدی، ۱۳۹۳: ۱).

در تحقیقی که ارزیابی مناطق سه گانه یزد (تصویر ۲) را به لحاظ چهل شاخصه پایداری اجتماعی مورد بررسی قرار می‌دهد اینچنین به این مطلب اشاره شده است: «منطقه ۳ که در سالهای اخیر در پی گسترش شهر یزد شکل گرفته است

پایداری اجتماعی در محلات مختلف بافت یزد به طور دقیق‌تر، مورد بررسی واقع شده است: «محلّه گازرگاه دارای بیشترین پایداری اجتماعی و محلّه شش بادگیر از کمترین پایداری اجتماعی برخوردار شناخته شده است» (زنکی آبادی و مویدفر و غفورزاده، ۱۳۹۴: ۱۳۱). در محلاتی همچون فهادان نیز با رواج کاربری‌های غیرمسکونی مانند تجاری و هتل، بحث سکونت دائم در بافت تاریخی یزد کمرنگ شده است و در بهترین حالت، جای خود را به اقامت موقت گردشگران داده است.

از سوی دیگر وجود تعداد بسیار زیاد خانه‌های خالی در شهر یزد طبق آمار سال ۱۳۹۷ تصریح شده است: «شهر یزد با ۱۲۰ کیلومتر مربع مساحت و جمعیت تقریباً ۵۸۰ هزار نفر و تراکم جمعیت زیر ۴۰ نفر، حدود ۵۰ هزار مسکن خالی دارد که متأسفانه نتوانستیم پاسخگوی سکونت باشیم و همچنان با موضوع بدمسکنی روبرو هستیم چرا که سکونتگاهی محلی است که علاوه بر نیازهای مادی؛ پاسخگوی نیازهای معنوی انسان‌ها نیز باشد» (نقصان محمدی، ۱۳۹۷). با توجه به اینکه این آمار؛ متوجه مجموعه بافت قدیم و بخش‌های جدید شهر یزد به صورت توأمان است لذا دانه‌های جدیدی هم که در گسترش شهر یزد ساخته شده است لزوماً با اقبال مخاطبان مواجه نشده است.

با توجه به ناپایداری اجتماعی بافت و تعداد رو به افزایش خانه‌های خالی در آن و افزایش روند تغییر کاربری دانه‌های مسکونی آن، مساله تحقیق حاضر آن است که چگونه می‌شود خانه‌های سنتی را برای زندگی امروزی به لحاظ برنامه‌فضایی مناسب‌سازی نمود؟ سوی دیگر مساله آن است که

نیاز به تامین خانه‌های مسکونی اقشار مختلف اجتماعی سبب شده است تعداد زیادی از واحدهای مسکونی در قالب آپارتمان‌های قابل استطاعت، متوسط یا مجلل در بخش‌های نوساز و حاشیه‌ای شهر در حال افزایش باشند و حاشیه‌نشینی به صورت فزاینده‌ای گسترش یابد. به‌طوری‌که در تحقیقات بیان شده است: «در سال‌های اخیر، شهر یزد دچار پراکنش افقی بی‌رویه در تامین واحدهای مسکونی است» (زننگه و مجیدی و کاویانی، ۱۳۹۱). این مساله، تنها متوجه بافت تاریخی شهر یزد نیست و صاحب‌نظران این واقعه را چنین توصیف می‌نمایند: «شهر از درون می‌پوسد و تهی می‌شود، نقاط پیرامونی آن بیش‌تر توسعه می‌یابد... نقاط پیرامونی شهر در دوردست‌ها، مقصد توسعه آتی شهر می‌شوند و این درحالی است که محدوده‌ای وسیع در درون شهر تحت عنوان "بافت‌های قدیم رها شده" باقی می‌مانند و هم‌زمان بیش از هر زمان دیگر فرو می‌ریزند» (حبیبی، ۱۳۸۴: ۲۳۳). این دغدغه در ادبیات موضوع با عنوان بازآفرینی شهری^۱ مورد نظر محققان و تصمیم‌گیرندگان است.

برای تقرب به پاسخ پژوهش حاضر، اقدامات زیر به روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است: در ابتدا شناخت برنامه فضایی خانه‌های سنتی و امروزی یزد از طریق مشاهدات میدانی و مطالعات کتابخانه‌ای روی داده است. سپس تحلیل و مقایسه مزیت‌ها و کاستی‌های دو نوع برنامه فضایی زیستن در گذشته و امروز بیان شده است. در ادامه، بیان نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای هر یک از دو نوع برنامه فضایی در ارتباط با تطبیق‌پذیری با زندگی امروز و بحث در یافته‌ها و نتیجه‌گیری انجام

شده است. مخاطبان تحقیق حاضر، مردم علاقه‌مند و دارای دغدغه نسبت به ارزشهای^۲ بافت یزد و از سوی دیگر نیازمند تامین مسکن و طالب سکونت در بافت قدیم هستند و در معیت آن‌ها، سرمایه‌گذارانی که به تغییر کاربری خانه‌های سنتی یزد می‌اندیشند قرار دارند. همچنین تصمیم‌گیرندگان خصوصی و دولتی تدارک مسکن از دیگر مخاطبان هستند. لازم است تبیینی مختصر از کلمات کلیدی بیان شود:

خانه‌های سنتی یزد: منظور خانه‌های بافت

قدیم یزد و دارای سازه خشتی یا آجری یا ترکیبی از آن دو هستند و قدمتی در حدود ۵۰ سال به بالا دارند.

سکونت امروزی: منظور از سکونت

امروزی، سبک زندگی خانواده‌ها در اثر تغییر برخی فعالیت‌ها و رفتارهای متناسب با زمان حال است.

برنامه فضایی^۳: برنامه فضایی در معماری،

مرحله‌ای قبل از برنامه فیزیکی، طراحی و ساخت است و اشاره به چگونگی عرصه‌ها، نوع فعالیت‌ها، کیفیت پیوند آن‌ها و حدود اندازه مورد نیاز آن‌ها دارد. (Hershberger, 2000)

۲- پیشینه تحقیق

پیشینه عمومی موضوع تحقیق حاضر به پاسخ بشر به این سوال باز می‌گردد که با وجود ساختمانهای دارای قدمت؛ آیا صحیح است که آن‌ها را رها کنیم و از نو بسازیم؟ پاسخ به این پرسش عمومی؛ در کتاب «دیالوگ میان عصرها»^۴ با سه دلیل اساسی چنین بیان شده است: «اول آنکه

بناهای جدید قابل استطاعت نیستند یا گرانتر تمام می‌شوند (این دلیل به اندازه امر معماری قدمت دارد)، دوم آنکه وقتی بنایی ساخته شده است به یک نشان تبدیل شده است؛ لذا نمی‌توان آن را تخریب نمود در عوض می‌توان به آن توسعه جدیدی بخشید. دلیل سوم آنست که ممکن است سازه و کاربری جدید مکان در مقایسه با سازه و کاربری با قدمت قبلی، تداوم لازم را نداشته باشد.» (Jager, 2010: 6) بر خلاف این دیدگاه، طبق شواهد و قرائن، در دوران مدرن در جهان، به طور مثال آمریکا (Allison, 2005) و به خصوص دوران مدرنیته در ایران، به دلایل مختلفی، رویکردها به سمت ترک بافت‌های سنتی و نوسازی افراطی در زمین‌های جدید بوده است. این امر سبب پدیده «جابه‌جایی جمعیت»^۵ از بافت‌های قدیم شهرها به محلات نوساز شده است که از عوامل تزلزل پایداری اجتماعی محلات محسوب می‌گردد و ناخوشایند است. روی دادن جابه‌جایی جمعیت در بافت‌های سنتی ایران چنین توصیف شده است: «جابه‌جایی جمعیت که بیشتر در بافت‌های شهرهای مرکزی ایران روی می‌دهد به این صورت است که ابتدا افراد متمول؛ محل سکونت خود را به افراد با درآمد کم واگذار می‌کنند و خود در محله جدیدی سکنی می‌گزینند. روند جابه‌جایی جمعیت ادامه دارد به این صورت که به مرور، خانواده‌های متمول و متوسط دیگر، خانه‌های بسیار کهن و زیراستANDARD به لحاظ ساخت را خریداری می‌نمایند و آن‌ها را برای استفاده‌های دیگر تجهیز می‌نمایند.» (Shaker & akhgar & zabhi, 2014) به این ترتیب، بافت

طی مراحل از سکونت مردم خالی می‌شود و اقبال عمومی برای سکونت در بافت به تدریج رنگ می‌بازد. در مورد شهر یزد به طور خاص آمده است که دلایل جابه‌جایی جمعیت که از سال ۱۳۰۰ شمسی شروع شده است، چنین بوده است: «در ابتدا عوامل طبیعی به خصوص شرایط اقلیمی از جمله تاثیرگذارترین عوامل بر نحوه رشد و توسعه شهر یزد بوده، اما در دوره‌های بعدی عوامل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و به خصوص جریان‌های حاکم فکری تاثیر بسزایی در تغییرات ساختار کالبدی-فضایی این شهر داشته‌اند» (منتظری و جهانشاهلو و ماجدی، ۱۳۹۶: ۲۷). در ایران، علاوه بر نظرات مخالف و موافق درباره دوباره استفاده کردن از ساختمانهای قدیمی نسبت به از نو ساختن، موانعی بر سر راه احیای خانه‌ها به طور خاص در کاربری اصلی خود یعنی مسکونی در بافت‌های شهرها وجود دارد که یکی از آنها آن است که: «هنوز در باور ساکنان نیست که می‌توانند با ایجاد امکانات رفاهی زندگی امروز در آنها، علاوه بر ارتقای سطح کیفی فضاهای زیست خود، در سلامت و زیبایی شهر خود سهم باشند» (امامی، ۱۳۸۸: ۲۴). با توجه به پیشینه وجود فرهنگ بازسازی بناها و تعمیر آنها برای بهره‌برداری دوباره در ایران، به نظر می‌رسد امروزه، نخواستی افراطی رواج یافته است که می‌بایست برای آن اقدامات فرهنگی نمود. این در حالیست که تحقیقات برخی صاحب‌نظران همچون گیفورد نشان می‌دهد که در مقیاس جهانی، اغلب مردم تمایل دارند در خانه‌هایی سکونت گزینند که مطابق فرهنگ گذشته آنان باشد زیرا در این صورت

سکونتگاه‌ها می‌توانند امکان تکمیل الگوهای رفتاری مردم را نیز در پی داشته باشند (Gifford, 1998: 85). دلیل دیگر به این مساله بازمی‌گردد که زیرساخت‌های خدمات شهری بافت به اندازه بخش‌های جدید شهر نیست لذا تمایل مردم برای سکونت در این نوع بافت‌ها کاهش یافته است: «برای تضمین حیات عملکردی بنا یا بافت شهری بایستی فضاهای تدارکاتی از قبیل خدمات لازم میسر گردند که بخش‌هایی از آنها در درون بنا فراهم می‌گردند تا کمبودهای عملکردی بنا را جبران کنند و بخش‌هایی در خارج از بنا و در دل بافت بایستی فراهم گردند» (محب علی و همکاران، ۱۳۷۴: ۱۶۰). علاوه بر دلایل عمومی عدم تمایل به سکونت در بافت، از دلایل متوجه یزد می‌توان به مواردی اشاره کرد: «فرسودگی شدید بناها و فضاهای قدیمی شامل خانه‌ها، عدم پاسخ ساختار کالبدی-فضایی خانه‌های قدیمی به نیازهای خانواده امروزی، ضعف شدید فعالیتهای شهری مشتمل بر تجهیزات و خدمات و تسهیلات، ضعف دسترسی سواره به مثابه عمده‌ترین مشکل و ...» (توسلی، ۱۳۷۶: ۲۵) دلیل دیگر مربوط به بحث مقاوم سازی سازه‌های خشتی در برابر زلزله است که مجال دیگری برای طرح می‌طلبد. همچنین دلیل دیگری وجود دارد که پس از جهانی شدن شهر یزد (۲۰۱۷) رخ داد و آن رواج برخی نگاه‌های صرفاً اقتصادی گردشگرانه به بافت است.

علاوه بر اهمیت احیای دانه‌های مسکونی در بافت یزد، نوع کاربری جدید نیز محل سوال است. به طور کلی یک بنای تاریخی، از زمان خلق تا زوال، فرصت‌های متفاوتی را بر اساس ارزش‌های

آن جهت احیا^۷ به دست می‌دهد^۸ (کوششگران، ۱۳۹۰) و مرمت، شرط کافی برای احیا نیست بلکه برای تضمین زندگی دوباره بنا، توجه به ارزش‌های مستتر در آن است که سبب تصمیم برای کاربرد و زندگی دوباره آن می‌گردد. عوامل دیگری نیز همچون نگرش و برنامه‌ریزی صحیح جهت احیای ابنیه، چه به صورت منفرد و چه مجموعه‌ای با عناصر پیرامون موثرند. (امامی، ۱۳۸۸: ۲۱) تنش‌هایی میان مرمت و احیا وجود دارد که گاه این دو سبب هم‌افزایی نمی‌گردند که محل تامل است. (Tiesdell, 1995) بعضی از دیدگاه‌های مرمتی ناظر

به عدم تغییر در کاربرد و برنامه فضایی بناها و برخی دیگر طالب سازگاری میان کالبد کهن و زندگی نو هستند. در این میانه طیف‌های مختلفی از پاسخ‌ها در پژوهش‌هایی در سندهای بالادست مرمت و مداخله در بافت^۹ بیان شده‌اند (شاه تیموری و مظاہریان، ۱۳۹۱).

برای تصمیم‌گیری در این امر، بایستی به شیوه‌های سکونت و برنامه فضایی خانه‌ها رجوع کرد که متأثر از عوامل مختلفی هستند. در ادامه به صورت خلاصه برخی رویکردهای مطرح شده در این امر تبیین خواهند شد (تصویر ۳).

محققان	رویکردهای مطرح شده در رابطه با شیوه زندگی و سکونت	فاکتورهای ارزیابی شیوه زندگی
راپاپورت	شیوه زندگی از عوامل موثر بر شکل خانه	بخشی از اجزای فرهنگ و متأثر از جهان بینی
لارنس	کشف شیوهی استفاده از فضا و درک معانی نهفته در خانه به واسطه رسوم زندگی	انتظام رفتار و فعالیت‌ها
هجرپ	تغییر اولویت‌ها و نیازهای خانه به واسطه‌ی شیوهی زندگی	نوع کار و میزان درآمد
داگلاس	تحلیل تیپولوژی خانه و ادغام واحد همسایگی بر اساس شیوهی زندگی	چهار خرده فرهنگ (رقابت و فردیت، کنترل‌های اجتماعی، تساوی حقوق، جوامع سلسله مراتبی)
تیلی و دیگران	شیوه زندگی موثر بر انتخاب نوع، کیفیت و موقعیت خانه	سطح تحصیلات و درآمد
حائری	تفاوت خانه‌های تاریخی و معاصر با تغییرات شیوهی زندگی	-

تصویر ۳- رویکردهای مطرح شده در رابطه با شیوه زندگی و سکونت، (ماخذ: یزدانفر و ضرابی، ۱۳۹۴: ۴۸).

به نظر می‌رسد فاکتور ارزیابی فرهنگ و جهان بینی که راپاپورت مطرح می‌کند (تصویر ۳) در برنامه فضایی خانه‌های سنتی یزد بر اساس شیوه زندگی و تاثیر آن بر شکل خانه، در اندیشه و نگرش بهره برداران پررنگ‌تر باشد. به طور مثال «اندرونی» یا «بیرونی» متأثر از جهان بینی مردم نسبت به رعایت حریم اهل خانه و دیگران است. از سوی دیگر مفهوم «رون قبله»^{۱۰} است که منطبق با جهت اقلیمی مناسب^{۱۱} در شهر یزد نیز هست و بر

نقش جهان‌بینی در شکل‌گیری نظام فضایی اینگونه خانه‌ها تاکید می‌کند. سنت تداوم زندگی خانواده‌های سنتی یزد در خانه‌های سنتی، بر اساس شواهد و قرائن وجود داشته است: خانواده‌های نوپای یزدی، در خانه‌های پدری خود زندگی مشترک را آغاز می‌کردند و به مرور زمان، خانواده هسته‌ای اولیه به خانواده‌ای گسترده با تمامی اقتضات زندگی تبدیل می‌شد. با ورود امکانات زیرساختی تاسیساتی؛ تغییراتی در

در کالبد خانه‌های خود تغییراتی ایجاد کنند که در فرهنگ یزدی با تعبیر «حالایی کردن» به معنای فعلی کردن، کنونی کردن و روزآمد کردن از آن یاد می‌شود (دهخدا) و مصادیقی متعدد از آن وجود دارند (تصویر ۴).

گذرهای بافت و همچنین در مجموعه فضاهای خانه‌ها به خصوص فضاهای بهداشتی و خدماتی روی می‌داد و خانه‌ها به‌روز می‌شدند. چنین فرهنگی تا حدود ۵۰ سال پیش پابرجا بود و ساکنان بافت، سعی می‌کردند با تغییر نیازها و روح زمانه،

تصویر ۴- بخش سمت راست تصویر که تغییر یافته به دوران پهلوی در خانه استوار است و به نظر می‌رسد به دوران زند و قاجار بازگردد، (ماخذ: نگارنده).

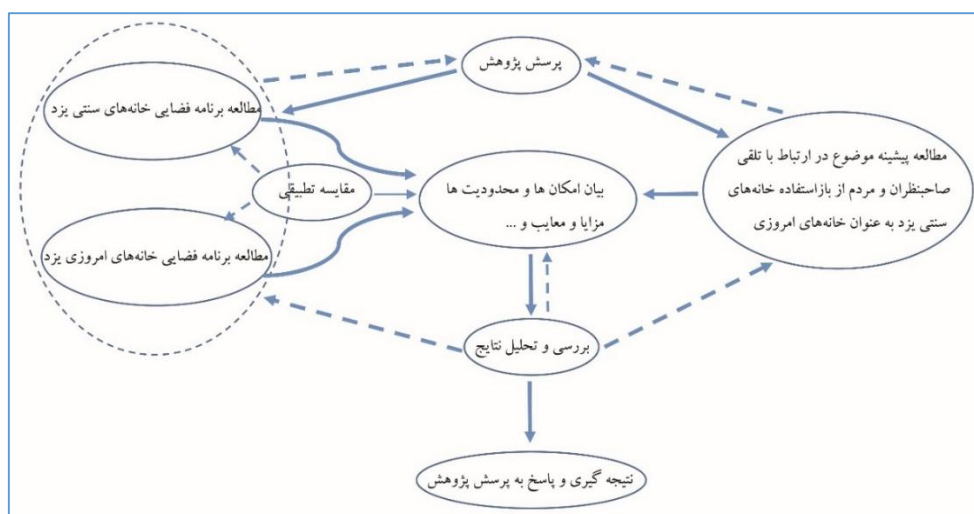
شهری، ناتوانی طرح‌های شهرسازی و جامع و تفصیلی در پاسخ مشخص به مسایل، بلا تکلیفی طولانی مردم از سال‌های پیش از انقلاب و بی‌اعتمادی به هرگونه اقدام در جهت بهبود کیفیت محیط زیست بخش قدیمی» (توسلی، ۱۳۷۶: ۲۵) از دیگر عوامل، معابر کم عرض در بافت است و نامناسب بودن از باب تردد اتومبیل‌هاست. عامل دیگر وجود خانه‌هایی است که به افراد متعددی از یک خانواده به ارث می‌رسد. در گذشته حیات اینگونه خانه‌ها به واسطه مراقبت ورثه یا سنت وقف؛ پابرجا بود اما امروزه چنین خانه‌هایی در بلا تکلیفی انحصار وراثت‌های طولانی قرار می‌گیرند. با توجه به معیارهای کالبدی و غیرکالبدی در تعامل و تعادل دانه و بافت در احیا، در جمع‌بندی پیشینه موضوع،

عوامل مداخله‌گری سبب شدند چنین فرهنگی از میان مردم یزد رخت بربندد. یکی از آن عوامل، ورود تعداد زیادی از خانواده‌های غیربومی برای سکونت موقت در بافت بود که محمود توسلی اینچنین به آن اشاره می‌کند: «عوض شدن ساختار اجتماعی-جمعیتی و فرهنگی ساکنین، ساکن شدن برخی مهاجرین عراقی، افغانی و جنگ تحمیلی و به‌وجود آمدن بزهکاریهای اجتماعی» (توسلی، ۱۳۷۶: ۲۵) همچنین توسلی به دیگر عوامل اجتماعی-اقتصادی-فرهنگی چنین اشاره می‌نماید: «تمرکز فقر شهری، تخلیه تدریجی بافت از ساکنانی که توانایی سکونت در محلات دیگر شهر را دارند، پایین آمدن قیمت زمین و ساختمان، تعطیلی تدریجی مراکز تولید سنتی، پایین آمدن کیفیت محیط زیست

۳- روش تحقیق

در تحقیق حاضر با هدف شناخت زندگی دیروز و امروز؛ بر مبنای یافته‌های تاریخی و توصیفی-تحلیلی از پیشینه موضوع و مشاهدات میدانی، برنامه فضایی خانه‌های سنتی و امروزی، به صورت کیفی مورد بررسی و تحلیل قرار داده شده است. در راستای شناخت برنامه فضایی خانه‌های حیاط‌دار سنتی یزد؛ ابتدا مطالعات کتابخانه‌ای انجام شده ارائه می‌گردد و سپس از هر یک، مصداقی برای بیان برنامه فضایی آن معرفی می‌گردد. درباره خانه‌های جدید یزد نیز بر مبنای مطالعات میدانی، گونه‌بندی آن‌ها ارائه می‌گردد. در ادامه سعی می‌شود مقایسه تطبیقی میان دو نوع برنامه فضایی ارائه گردد (تصویر ۵).

به نظر می‌رسد با منطق پایداری اجتماعی، بازآفرینی شهری و جلوگیری از جابه‌جایی جمعیت و حتی بازگرداندن جمعیت به محلات قدیمی خود، اولویت با بازگرداندن کاربری اصلی یعنی محل سکونت در محله است، آنچنان‌که درباره احیای خانه در مقام خانه چنین بیان شده است: «تاکید بر احیای خانه‌های سنتی یزد در قالب خانه، به منظور استفاده مجدد سکونتی از آنها، تقویت و روزآمدی نقش دیروز خانه‌ها می‌باشد» (مدرس، ۱۳۹۵: ۱۰). اما بایستی برای امکان تحقق این امر، برنامه فضایی خانه‌های سنتی و جدید یزد را شناخت که در بخش بعد به آن پرداخته خواهد شد.

تصویر ۵- دیاگرام روش تحقیق، (ماخذ: نگارنده).

زیست، ترکیب کاربری‌ها، ارتباطات و انسان محوری و خدمات و فضاهای عمومی شکل گرفته‌اند در حالیکه محلات جدید تنها بر مبنای نیاز سکونتی-خوابگاهی ساکنین و با لحاظ کردن

قبل از مطالعه برنامه فضایی خانه‌ها، لازم است به تفاوت میان دو دیدگاه برای برپایی بافت‌های سنتی و محلات جدید شهرها توجه شود: «بافت‌های تاریخی بر اساس اصول طراحی سازگار با محیط

تقسیم می‌شوند (نواندیشان، ۱۳۹۱: ۱۷-۱۶). براساس مطالعات میدانی و نقشه هوایی شهر یزد؛ خانه‌های حیاط‌دار، نسبت به خانه-باغ‌ها و صفه‌دار از فراوانی بیشتری برخوردارند و به همین دلیل دسته هدف برای تحقیق حاضر قرار می‌گیرند. (تصویر ۶)

بخشی از اصول تراکم، حمل و نقل و دسترسی طراحی شده است.» (تلخابی و همکاران، ۱۳۹۵: ۷۱) توجه به این مساله کلی، سبب می‌شود عوامل مداخله‌گر متعددی در مقایسه دو نوع برنامه فضایی خانه‌های تحقیق حاضر موثر باشند.^{۱۲}

۱-۳- مطالعه برنامه فضایی خانه‌های سنتی

یزد

در گونه‌شناسی خانه‌های مسکونی بافت یزد خانه‌ها به سه دسته حیاط‌دار، صفه‌دار و خانه-باغ

خانه‌های چند حیاطه				خانه‌های یک حیاطه			
ترکیبی از ۳ حالت مذکور	با محوره‌های عمود	با محوره‌های موازی و غیر موازی	با محوره‌های موازی	با محوره‌های موازی	با محوره‌های موازی	با محوره‌های موازی	با محوره‌های موازی

تصویر ۷- گونه بندی خانه‌های یک حیاطه و چند حیاطه، (ماخذ: سرایی، ۱۳۹۱: ۲۹)

تصویر ۶- مصادیقی از خانه‌های حیاط‌دار بافت یزد، (ماخذ: نگارنده)

به تبعیت از اهمیت فضای باز در برنامه‌ریزی فضایی شکل‌گیری دانه‌ها در معماری سنتی ایران (فرخ زاد و مدیری، ۱۳۹۳: ۸۱) حیاط در خانه‌های سنتی یزد از اساسی‌ترین عناصر نظم بندی فضا است که ممکن است در مصادیق، تعداد متفاوتی داشته باشد (حاجی قاسمی، ۱۳۸۳: ۸). در دستگاه اندازه‌های مختلف حیاط‌ها در نظام پیمون^{۱۳}، خانه‌ها با حیاط‌های بزرگ و کوچک شناخته می‌شوند و حتی تعداد حیاط‌ها نیز بر همان اساس تنظیم می‌شوند. در این نوع خانه‌ها؛ بایستی برای ورود و خروج به فضای بسته از فضاهای باز یا نیم باز عبور کرد. از سوی دیگر، تکریم مهمان یکی از

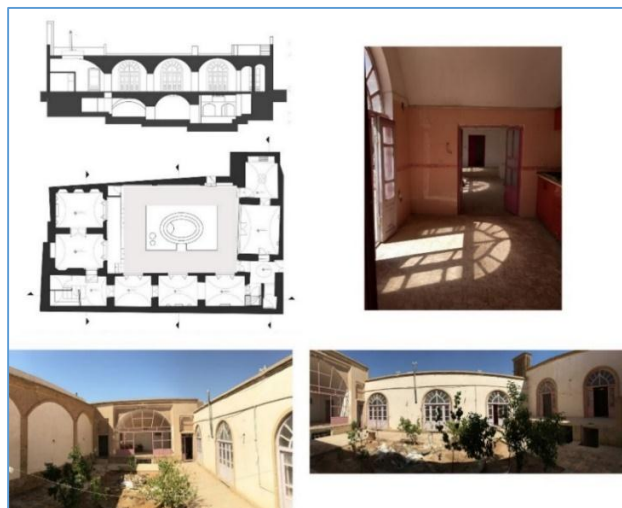
درباره خانه‌های یک یا چند حیاطه، گونه‌بندی با جزئیات بیشتری وجود دارد که در قالب تصویر ۷ آمده است. در خانه‌های حیاط‌دار، احیای خانه‌های مخروبه مباحث همپوشان با بناهای میان افزا دارد (قادریان، ۱۳۹۶) که بایستی با در نظر گرفتن آداب و ایجابات طراحی بناهای میان افزا، درباره آن‌ها در تحقیقات بعدی اقدام نمود. همچنین بناهای میان‌افزای مسکونی با تهیه مسکن قابل استطاعت فصول مشترکی دارد که در تحقیقات دیگر به آن پرداخته شده است. (Steinacker, 2003) لذا در تحدید نمونه‌ها؛ خانه‌های حیاط‌دار سالم یا نیمه سالم مد نظر هستند.

مولفه‌های اصلی برنامه فضایی خانه‌های سنتی یزد است و از نشانه‌های آن تعریف اندرونی، بیرونی، مهمانخانه و هشتی برای گستردن ورودی به صورتی شایسته برای استقبال از مهمان و بدرقه اوست (ولیزاده و ولیزاده، ۱۳۹۱: ۱۱۵). زندگی در خانه‌های سنتی بر مبنای ایجابات اقلیمی، به صورت گردشی فصلی در اتاق‌های زمستانه و تابستانه، تنظیم شده است. کوران و تهویه طبیعی در این نوع خانه‌ها میسر است و از وسایل گرمایشی کمکی مکانیکی مانند بخاری، کرسی و پنکه سقفی استفاده می‌شده است. مبلمان در این نوع خانه‌ها از نوع فرش، پستی، تشک، سفره و... است که قابل جمع و پهن کردن هستند و اتاق‌ها را به لحاظ فعالیت، دارای انعطاف‌پذیری می‌نمایند. در این نوع خانه‌ها علاوه بر قائل بودن به حریم اندرونی برای اعضای خانواده و همچنین بیرونی برای مهمان‌ها، امکان تولید و کار خانگی یا حتی تجارت برای برخی اعضای خانواده میسر بوده است. مثلاً تعدد ورودی‌ها و حیاط‌های منتهی به آنها، تعدد اتاق‌ها و وجود فضاهای نیم باز با قابلیت‌های متعدد، زمینه برای تولید و کار در خانه را فراهم می‌نموده‌اند. به طور مثال مطبخ‌ها دارای قابلیت پخت نان و غذا بودند و ذخیره مواد غذایی در آنها با رف‌ها، طاقچه‌ها و خمره‌های^{۱۴} بزرگ و کوچک میسر بوده است. باغچه‌ها امکان تولید غذا (درختان مثمر و سبزیجات و...) و حیاط‌ها قابلیت برگزاری مراسم عزاداری، جشن، بازی کودکان و... را داشتند. همچنین امکان نگهداری مرکب، در

اصطبل وجود داشت. اساساً کالبد خانه‌ها، توان جای دادن فعالیت‌ها، رفتارهای متعدد و متفاوت اعضای خانواده را با مشغله‌های متعدد داشتند.^{۱۵} همچنین عرصه نیمه عمومی همسایگی در این نوع خانه‌ها پررونق بود. در مقیاس بزرگتر، ارتباط و اتصال هر واحد همسایگی با مرکز محله در قالب گُردها (واشدگاهها) به صورت خوشه‌وار سازماندهی شده بود. در مقیاس کلان، زنجیره ارتباط با مرکز شهر قدیم نیز وصل بود. به این ترتیب، سه عرصه باز، نیم باز و بسته در برنامه فضایی خانه‌های حیاط‌دار یزد قابل تشخیص است.

به طور مثال، برنامه فضایی خانه یک حیاطه کازرونی، مشتمل بر فضای بسته در دو سوی حیاط (ضلع شرقی و جنوبی) و فضای نیم باز در ضلع شمالی و فضای باز منسجم در قالب حیاط در مرکز است (تصویر ۸).

اتاق‌های کوچک در ضلع شرقی و جنوبی به صورت تودرتو با یکدیگر پیوند خورده‌اند و فضای بسته را یکپارچه نموده‌اند. برنامه فضایی که برای این خانه بیان می‌شود مربوط به برنامه فعلی خانه است که حدود چهل سال است به مرور برای زندگی جدید تغییر کرده است اما کلیت نظام برنامه فضایی خانه نسبت به نمونه‌های دست نخورده مشابه، تقریباً یکسان است.^{۱۶} برای مصداق دیگر می‌توان به خانه مرتاض که نمونه‌ای برای خانه‌های سه حیاطه است توجه کرد. (تصویر ۹) سه حیاط آن عبارتند از اندرونی، بیرونی و خدمه.

تصویر ۸ - نمونه‌ای از خانه یک حیاطه: خانه کازرونی در محله گلچینان، (ماخذ: نگارنده).

تصویر ۹- نمونه‌ای از خانه‌های چند حیاطه: خانه مرتاض در محله گلچینان یزد، (ماخذ: حاجی قاسمی، ۱۳۸۳: ۱۸۶-۱۷۸).

میهمانان در سه عرضه باز، نیم باز و بسته تعریف شده است. فعالیت‌ها در سطح زیرزمین، همکف، طبقه اول و پشت بام تعریف شده‌اند. خانه دارای اتاق‌های متعدد، تالار، بادگیر، هشتی‌های تقسیم فضایی، راهروها، حمام، مطبخ و فضاهای خدماتی است. این خانه پس از سکونت خانواده مرتاض، مدتی برای استفاده مهاجرین جنگ تحمیلی استفاده و پس از آن وقف دانشکده هنر و معماری دانشگاه یزد شد و لذا مدتیست که کاربری آموزشی دارد.

حیاط اندرونی مربوط به اهالی خانه با ورودی جداگانه و دارای سلسله مراتب و اتصال با تجارتخانه صاحبخانه است که در مجاورت خانه با نام سرپوشیده قرار دارد. ورودی اصلی به حیاط خدمه و اصطبل نیز اتصال دارد. حیاط بیرونی نیز دارای دسترسی مجزا و در عین حال مرتبط با حیاط اندرونی است. به این ترتیب برنامه فضایی خانه مرتاض برای اهالی خانه، در ارتباط مستقیم با محل کار مرد خانه و در ارتباطات غیرمستقیم با خدمه و

۲-۳- مطالعه برنامه فضایی خانه‌های امروزی یزد

پس از خانه‌های سنتی، در دوران گذار، مردم شهر یزد خانه‌هایی در حاشیه محلات بافت ساختند که از الگوی ۶۰ درصد ساخت و ۴۰ درصد حیاط مانند سایر شهرهای ایران تبعیت می‌کرد و به مرور حاشیه نسبتاً بزرگی برای بافت یزد رقم زد. پس از آن دوران، در حدود ۲۰ سال اخیر، خانه‌های امروزی یزد که اغلب در قالب آپارتمان‌های چهار-پنج طبقه در محلات جدید شهر قرار دارند، احداث شدند که تجمعی عمودی از واحدهای مسکونی هستند و در مجاورت کوچه‌ها و خیابان‌ها با دسترسی سواره قرار دارند. البته این تغییر نگاه به صورت عمومی در ایران وجود دارد: «با گذشت زمان با تغییر شیوه زندگی، بخشی از کارکردهای اجتماعی خانه که عمدتاً در فضای باز (حیاط) انجام می‌شده است، به فضای بسته خانه و بخش عمده‌ای به خارج خانه انتقال یافته و اهمیت فضای باز به عنوان رکن خانه‌های سنتی به شدت تقلیل یافته است.» (یزدانفر و ضرابی، ۱۳۹۴: ۴۵) بر اساس مطالعات میدانی؛ خانه‌های امروزی یزد تقریباً به چهارگونه قابل دسته‌بندی هستند: خانه‌های ۶۰-۴۰، آپارتمان‌ها، برج‌های مسکونی و خانه‌های روی مغازه‌ای (جدول ۱).

بر اساس رواج آپارتمان‌سازی در دو دهه اخیر در یزد، فراوانی گونه آپارتمان‌ها بیش از سایرین است. لذا، تمرکز نوشتار حاضر بر آن‌ها خواهد بود. برنامه فضایی اغلب آپارتمان‌ها به این صورت است

که دارای فضای باز کوچک تا بزرگ مشترک برای واحدهای مسکونی خود هستند. لذا خانواده‌ها در آپارتمان‌ها از داشتن فضای باز اختصاصی محروم‌اند و بنابراین فعالیت‌های فضای باز اختصاصی کم‌رنگ می‌شوند و تعداد زیادی از آن‌ها به مرور حذف می‌گردند. برنامه فضایی بخش بسته هر واحد از این نوع از سکونت به صورت یکپارچه شامل آشپزخانه، نشیمن یا سالن پذیرایی، تعدادی اتاق خواب و سرویس‌های بهداشتی در طبقه سکونت و پارکینگ و انباری در طبقه خدماتی مشاع (معمولاً همکف یا زیرزمین) تامین شده است. در واحدهای مسکونی بزرگ‌تر معمولاً سالن پذیرایی و ناهارخوری فراهم است و در اتاقهای خواب، ممکن است سرویس بهداشتی و حمام نیز وجود داشته باشد. در برخی از واحدهای مسکونی بزرگ‌تر، امکان اتاق مهمان نیز فراهم است و به تبع آن ممکن است تعداد سرویس‌ها و خدمات روی دهد. بر اساس اندازه آپارتمان و همچنین شغل مالکین ممکن است گوشه‌هایی از خانه‌ها صرف قفسه‌های کتابخانه و جای دادن رایانه یا میز کار برای برخی اعضای خانواده باشد یا حتی اتاقی برای کار اختصاص داده شود. در واحدهای کوچک‌تر، بسیاری از فعالیت‌ها در یکدیگر ادغام می‌شوند و با وجود آشپزخانه‌های باز، این‌گونه واحدها به دو بخش اصلی نشیمن (در معیت آشپزخانه) و خواب (در مجاورت سرویس و حمام) تقسیم می‌شوند که در مجموع زیربنای حداقلی دارند.

جدول ۱- گونه‌بندی خانه‌های امروزی یزد، (ماخذ: نگارنده)

گونه‌ها	تصاویر نمونه	نام گونه	توصیف مختصر گونه‌ها
خانه‌های ۴۰-۶۰		کوچک	خانه‌های شمالی یا جنوبی، یک یا دو طبقه دارای اتاق(ها)، آشپزخانه، مهمانخانه، هال، حیاط، اتاق(ها) در زیرزمین هستند. گاه ممکن است در بخشی از حیاط یا پارکینگ این نوع خانه‌ها یک کار خانگی یا غیرخانگی (مانند آرایشگاه، املاک، سوپر و ...) انجام می‌شود.
		متوسط	
آپارتمان‌ها	 	بزرگ	دارای تعدادی واحدهای مسکونی مستقل در طبقات هستند و معمولا از آسانسور استفاده می‌کنند. معمولا فضای باز مشاعی برای واحدها وجود دارد. هر واحد دارای اتاق(ها) خواب، نشیمن و گاه پذیرایی، آشپزخانه، سرویس(ها)، حمام، تراس، انباری و پارکینگ هستند.
		در پلاک‌های مجزا	مانند آپارتمان‌ها هستند اما تعدادی از آن‌ها تحت مالکیت جمعی دورهم گرد آمده‌اند و دارای حصار هستند و برای اداره مجموعه، هیات مدیره و خدماتی همچون نگهبان و خدمات نگهداری فضای سبز و فروشنده‌های ورزشی و... دارند.
برج‌های مسکونی		حدود ۳ تا ۵ طبقه	در پلاک‌های مجزا
		حدود ۱۰ طبقه	تعداد این نوع برج‌ها در یزد کم است اما در مناطقی از شهر، رو به گسترش است.
واحدهای مسکونی روی مغازه‌ای		در پلاک‌های مجزا	تعداد این نوع مجموعه‌ها در یزد کم است و با وجود هیات مدیره که از ساکنان هستند اداره می‌شوند.
		مجموعه‌های مسکونی	معمولا در بالای مغازه‌ها، یک یا دو طبقه واحد مسکونی بدون حیاط ایجاد می‌شود و دارای فضاهایی مانند واحدهای مسکونی آپارتمانی هستند. این نوع واحدها معمولا دارای پارکینگ نیستند و دارای راه پله مجزایی برای دسترسی به طبقات بالای مغازه‌ها هستند.
یک یا دو طبقه		کوچک	معمولا در بالای مغازه‌ها، یک یا دو طبقه واحد مسکونی بدون حیاط ایجاد می‌شود و دارای فضاهایی مانند واحدهای مسکونی آپارتمانی هستند. این نوع واحدها معمولا دارای پارکینگ نیستند و دارای راه پله مجزایی برای دسترسی به طبقات بالای مغازه‌ها هستند.
		متوسط	

بر اساس رواج آپارتمان‌سازی در دو دهه اخیر در یزد، فراوانی گونه آپارتمان‌ها بیش از سایرین است. لذا، تمرکز نوشتار حاضر بر آن‌ها خواهد بود. برنامه فضایی اغلب آپارتمان‌ها به این صورت است که دارای فضای باز کوچک تا بزرگ مشترک برای واحدهای مسکونی خود هستند. لذا خانواده‌ها در آپارتمان‌ها از داشتن فضای باز اختصاصی محروم‌اند و بنابراین فعالیت‌های فضای باز اختصاصی کم‌رنگ می‌شوند و تعداد زیادی از آن‌ها به مرور حذف می‌گردند. برنامه فضایی بخش بسته هر واحد از این نوع از سکونت به صورت یکپارچه شامل آشپزخانه، نشیمن یا سالن پذیرایی، تعدادی اتاق خواب و سرویس‌های بهداشتی در طبقه سکونت و پارکینگ و انباری در طبقه خدماتی مشاع (معمولا همکف یا زیرزمین) تامین شده است. در واحدهای مسکونی بزرگ‌تر معمولا سالن پذیرایی و ناهارخوری فراهم است و در اتاقهای خواب، ممکن است سرویس بهداشتی و حمام نیز وجود داشته باشد. در برخی از واحدهای مسکونی بزرگ‌تر، امکان اتاق مهمان نیز فراهم است و به تبع آن ممکن است تعدد سرویس‌ها و خدمات روی دهد. بر اساس اندازه آپارتمان و همچنین شغل مالکین ممکن است گوشه‌هایی از خانه‌ها صرف قفسه‌های کتابخانه و جای دادن رایانه یا میز کار برای برخی اعضای خانواده باشد یا حتی اتاقی برای کار اختصاص داده شود. در واحدهای کوچک‌تر، بسیاری از فعالیت‌ها در یکدیگر ادغام می‌شوند و با وجود آشپزخانه‌های باز، این‌گونه واحدها به دو بخش اصلی نشیمن (در معیت آشپزخانه) و خواب (در مجاورت سرویس و حمام)

تقسیم می‌شوند که در مجموع زیربنای حداقلی دارند.

وجود فضای نیم باز در این نوع از سکونت در واحدهای متوسط به حداقل تعریف آن در قالب تراس‌هایی رسیده است که به زحمت کاربردهایی همچون پهن کردن لباس‌ها، قرار دادن گلدان‌ها، قراردادن کولر و پکیج و برخی وسایل دیگر را تامین می‌نماید. اگر این گونه تراس‌ها در مجاورت آشپزخانه قرار بگیرند، کاربردهای کمکی آشپزخانه نیز خواهند داشت. در واحدهای کوچک‌تر فعالیت‌های اندکی که نام برده شد نیز در تراس میسر نیست و بسیار تقلیل می‌یابد. اما در واحدهای بزرگ ممکن است مجالی برای نشستن در تراس برای صرف عصرانه، مطالعه، گپ زدن خانواده، ایستادن برای رویت منظر و... تا حدودی مدنظر طراحان باشد اما به دلیل عوامل مداخله‌گر متعدد تا محقق شدن آن، فاصله وجود دارد.^{۱۷}

تهویه طبیعی، کمتر در این نوع واحدها میسر است و اگر هم میسر باشد، به نظر می‌رسد محدوده آسایش اقلیمی امروزی تغییر کرده است و شاید این‌طور باشد که مردم ترجیح می‌دهند که در اغلب اوقات از انرژی مکانیکی برای سرمایش و گرمایش استفاده شود^{۱۸}؛ لذا نیاز به فضاهایی بسته یا نیم باز یا حتی باز برای گنجاندن وسایل مکانیکی تاسیسات خود دارند.

هر عضو از اعضای خانواده می‌تواند صاحب اتاق باشد اما ممکن است فضایی باصفا در کالبد خانه برای جمع کردن اعضای خانواده دور یکدیگر کم‌رنگ باشد یا حتی وجود نداشته باشد.

۴- نتایج و یافته‌ها

محققان با مقایسه شیوه سکونت امروزی و دیروز مردم یزد، بیان می‌کنند: «خانه و واحد مسکونی (آپارتمان) در یزد دارای تفاوت ماهوی است و هیچگاه آپارتمان جایگزین خانه نیست» (سرای، ۱۳۹۱: ۲۳) یکی از عوامل تفاوت ماهوی این دو با یکدیگر، نقش فضای باز و حیاط است که درباره آن در گذشته و امروز چنین آمده است: «حیاط خانه در گذشته: حاوی پیام و تصویر ذهنی و حس تعلق انسان به مکان به واسطه حضور در فضا و ایجاد خاطره، فرهنگ دیرین هم زیستی و حضور بزرگان فامیل در کنار اعضای خانواده، توجه به طبیعت و تاثیر مثبت آن بر سلامت روان انسان، ایوان به عنوان فضایی مابین درون و بیرون، حیاط مسکن امروزی: فاقد حس تعلق و مالکیت، فاقد تصاویر ذهنی و خاطره، عدم پذیرش افراد فامیل، نادیده گرفتن طبیعت و ایجاد ارتباط مستقیم و بلافصل میان درون و بیرون» (سرای، ۱۳۹۱: ۳۰) نوشتار حاضر نیز با این مطلب موافق است زیرا بررسی برنامه فضایی خانه‌های امروزی یزد نشان می‌دهد که زندگی مردم، اغلب در فضاهای بسته روی می‌دهد و محتوای حیاط به فضای باز^{۱۹} تقلیل یافته است. در حالیکه این دو معادل یکدیگر نیستند؛ هر حیاطی، مصداقی برای فضای باز است اما هر فضای بازی، لزوماً کیفیت‌ها و کارایی حیاط را ندارد.

با توجه به مطالعات انجام شده، در برنامه زندگی خانه‌های سنتی یزد، ظرفیت‌هایی مربوط به ایجاد فضایی برای کار خانگی یا فراخانگی برای اعضای خانواده در اولویت گنجانده شده است. چنین فعالیت‌هایی در قالب فضاهای باز، نیم باز و بسته و

آشپزخانه‌ها بیشتر به صورت باز و در تعامل با فضاهای دیگر خانه همچون نشیمن یا ناهارخوری هستند و از نفوذ پذیری بصری و حرکتی برخوردارند اما گاه با حضور مهمانان یا پخت و پزهای طولانی، این ویژگی؛ آزاردهنده است. آشپزخانه‌ها دارای کابینت‌هایی برای نگهداری مواد غذایی هستند و امکان پخت غذا را تا حدود زیادی فراهم می‌کنند. همچنین امکان قرارگیری یخچال، دستگاههای مخصوص شست و شوی ظرف‌ها و لباس‌ها را در خود دارند. فضاهای بهداشتی دیگر همچون سرویس‌ها و حمام‌ها نیز از بهداشت، راحتی و تنوع خوبی برخوردارند و از مزیت‌های آن‌ها در دسترس بودن حتی در اتاق‌های خواب است. پارک کردن خودروها در شرایط راحتی برای ساکنین امکان پذیر است و خودروها نیز از مزیت امنیت و قرارگرفتن در فضاهای نیم باز یا بسته بهره‌مندند. امنیت در این نوع سکونت به خصوص در آن‌ها که به صورت مجموعه مسکونی تعریف شده‌اند به دلایل متعدد بیشتر میسر است. مردم در برخی واحدها از گل‌های آپارتمانی مراقبت می‌کنند و ممکن است آکواریوم نیز داشته باشند.

ارتباط با همسایگان در این نوع از سکونت نیاز به دلایلی دارد که پشتیبان تحقق آن سنجیت فرهنگی، اقتصادی و خانوادگی همسایگان را طلب می‌کند. بر اثر عوامل مداخله‌گر مختلف حرکت پیاده در محدوده‌های جدید شهر، کمتر با اقبال پیاده یا دوچرخه روبروست و ارتباط با محله بیشتر از طریق سواره، نظاره سریع و عدم تعامل روزانه یا حتی هفتگی کافی با هم محله‌ای‌ها روی می‌دهد.

قابلیت‌های مربوط به این نوع بقچه‌بندی از برنامه فضایی میسر بوده است. درحالی‌که در برنامه زندگی آپارتمانی، به دلایل مختلف، محتوای فعالیت‌های نامبرده، تقریباً منحصر به عرصه بسته شده است. به طور خاص، بحث کار در خانه از بسیاری از واحدهای مسکونی حذف شده است. فعالیت پذیرایی از مهمان نیز در آپارتمان‌ها به خصوص واحدهای کوچکتر با مشکلاتی روبروست که سبب شده است این رسم، کمرنگ بجا آورده شود. علاوه بر آن نیاز کودکان به بازی و فعالیت به خصوص در فضای باز به دلایل مختلف در واحد مسکونی یا حتی در مشاعات آن به خوبی پاسخ داده نمی‌شود

اما تامین دسترسی سواره مستقیم و پارکینگ خوردو به نیازهای اصلی افزوده شده است. فعالیت‌های دیگری همچون تعامل با همسایگان و مردم محله تقلیل یافته است به‌طوری‌که حتی در مراسم جشن، عزاداری و ادای نذر بسیاری از ساکنان بخش جدید یزد به محلات پدری خود مراجعه می‌نمایند تا کمبود وجود فضاهای دارای ظرفیت برای امور اجتماعی تا حدودی جبران گردد. جداول ۲ و ۳ در ادامه برای بیان مختصر مواردی که حاصل مقایسه تطبیقی میان این دو نوع سکونت است ارائه خواهد شد.

جدول ۲- جدول تحلیلی برنامه فضایی خانه‌های سنتی یزد، (ماخذ: نگارنده).

نقاط قوت
دارای ارزشهای کالبدی معماری، مراودات همسایگی، امکان همبستگی اجتماعی خانواده‌ها با یکدیگر در محله به دلیل مراسم مختلف جشن و عزاداری و ...، امکان وجود فضای کار و تولید در خانه‌ها، وجود عرصه باز و نیم باز و بسته، تعریف مناسب فضای سبز در حیاط، تعریف سلسله مراتبی ورودی، تعریف درون و بیرون در خانه‌ها، توجه دقیق به اقلیم، تعریف مناسب دسترسی پیاده و ...، وابسته به انرژی های پاک، دارا بودن ظرفیت روزآمدی و ...
نقاط ضعف
کمبود فضای بسته پیوسته و منسجم، برخی ارتباطات عمودی کمتر راحت، نبود پارکینگ، مکانیابی نامناسب فضاهای سرویس و حمام و آشپزخانه در ارتباط با زندگی امروز، عدم دسترسی سواره به برخی از خانه‌ها (به خصوص در مواقع اضطراری)، نیاز به مقاوم سازی در برابر زلزله و سیل، چالش امنیت، ...
تهدیدها
سکونت افشار کم درآمد یا مهاجر افغانی در بسیاری از خانه‌های بافت، مخروبه و خالی بودن تعدادی از دانه‌ها از سکنه، کمبود زیرساخت‌ها و تجهیزات شهری
فرصت‌ها
امکان مرمت خانه‌ها و احیای آنها، وجود زیرساخت‌های اجتماعی در اطراف دانه‌ها (همچون مسجد، حسینیه، مدرسه، بازارچه، ...)، وجود خدمات بهداشتی و آموزشی در محلات مجاور، قرارگیری در مرکز شهر، قابلیت تعریف مناسب‌تر پیاده راه‌ها و انسان محوری محلات در ارتباط با دانه‌های مسکونی، امکان استفاده از دانه‌های مخروبه از طریق بناهای میان افزا در جهت اعطای کاربری‌های مورد نیاز، حس انسجام بافت

با توجه به جدول ۲ به نظر می‌رسد قوت‌ها و فرصت‌های خانه‌های سنتی یزد، امکان‌هایی از جنس انعطاف‌پذیری و قابلیت پذیرش فعالیت‌های زندگی در اختیار قرار می‌دهد تا بتوان به عنوان محل سکونت امروزی به آن‌ها اندیشید. به طور خاص، مزیت وجود فضای باز خصوصی که سبب شادابی و طراوت در خانه می‌گردد و همچنین قابلیت پذیرش فعالیت‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی خانواده را داراست، قابل چشم‌پوشی نیست. از سوی دیگر کاستی‌های مربوط به عدم یکپارچگی فضاهای بسته یا کوچکی فضاهای بسته (مثل برخی اتاق‌ها در خانه‌های با پیمون کوچک)، وجود برخی پله‌های غیراستاندارد به لحاظ بلنداء، کاستی‌های مربوط به فضاهای بهداشتی یا خدماتی خانه‌ها، به شرایط آسایش امروز مردم در خانه‌ها لطمه وارد کرده است.

جدول ۳- جدول تحلیلی برنامه فضایی خانه‌های امروزی یزد، (ماخذ: نگارنده)

نقاط قوت
فضای بسته منسجم، امکان وجود فضای بسته خصوصی برای یکایک اعضای خانواده، وجود پارکینگهای اختصاصی برای هر واحد مسکونی، کیفیت نوساز بودن، مقاوم در برابر زلزله، ایمنی و امنیت نسبتا بالا
نقاط ضعف
به ندرت فضای باز خصوصی برای این نوع واحدها وجود دارد، در واحدهای کوچک فضای نیم باز مناسبی وجود ندارد و در واحدهای بزرگتر نیز عوامل مداخله‌گر متعددی برای استفاده فضای نیم باز وجود دارند، توجه کمتر به هویت اقلیمی در طراحی واحدها، وابستگی به مصرف انرژی غیر پاک
تهدیدها
کمرنگ شدن مرادوات همسایگی و به نوعی ناپایداری اجتماعی، حذف یا پاسخ نامناسب برای برخی فعالیت‌های اصیل زندگی در این نوع از سکونت، نبود یا کمبود زیرساخت کالبدی و فرهنگی تولید در خانه، کمتر تعریف شدن خلوت در خانه، اشراف بسیاری از واحدها بر یکدیگر، بی‌توجهی به حق آفتاب و آسمان همسایه، نبود ارتباط قوی با طبیعت
فرصت‌ها
امکان اسکان تعداد زیادی از خانواده‌ها در یک زمین محدود، در برخی موارد چشم انداز خوبی در ارتفاع از داخل واحدها فراهم می‌شود، افزایش حس امنیت از طریق جمع‌ی زندگی کردن

تطبیقی، فصل مشترک‌ها و وجوه افتراق هر دو نوع از سکونت در بحث برنامه فضایی در جدول ۴ اینچنین خلاصه می‌شود: فضای بسته مورد توجه هر دو بوده است و فضای نیم باز تا حدودی بین هر دو وجود دارد اما حیاط که فضای باز خانه‌های سنتی است در آپارتمان‌ها حذف شده و جایگزین مطلوبی نیافته است.

همانطور که در جدول ۳ نیز آمد، در آپارتمان‌ها، فقدان فضای باز خصوصی برای خانواده‌ها به مرور، کیفیت و پاسخدهی را مخدوش نموده است. در عوض، وجود فضای بسته منسجم و یکپارچه با ظرفیت پذیرش لوازم امروزی، تامین دسترسی سواره و پارکینگ اختصاصی مهمترین مزیت آن‌ها شده است. در جمع بندی نتایج مقایسه

جدول ۴- فصول مشترک و وجوه افتراق خانه‌های امروزی و دیروزی یزد به لحاظ برنامه فضایی، مأخذ: نگارنده

فصول مشترک	وجود فضای بسته برای فعالیت‌های زندگی، تا حدودی انعطاف‌پذیری و تطبیق‌پذیری در ادغام و ترکیب فعالیت‌ها
وجوه افتراق	- عدم توجه کافی به اهمیت حیاط و بام در زندگی مردم یزد و عدم جایگزینی مناسب فضای باز به جای آن‌ها در آپارتمان‌ها - کمتر کارا بودن فضای نیم باز در آپارتمان‌ها در مقابل کارایی تالارها و ایوان‌ها در خانه‌های سنتی یزد - توجه بیش از حد به سواره در مقابل عدم توجه کافی به پیاده در دسترسی آپارتمان‌ها در برابر اصالت پیاده‌مداری در بافت - دارا بودن سناریو تامین انرژی به صورت طبیعی در خانه‌های سنتی و لاجرم ایجاد فضاهایی متناسب با دریافت انرژی پاک در مقابل مصرف کننده و آلاینده بودن آپارتمان‌ها - برنامه فضایی خانه‌های سنتی بر مبنای اجتماع پذیري خانه‌هاست در حالیکه برنامه فضایی آپارتمان‌ها بر مبنای فردگرایی است. - مکانیابی بخشهای خدماتی خصوصی و عمومی آپارتمان‌ها؛ مناسبت بیشتری با زندگی امروز دارد.

دکترین‌های مرمتی منافات ندارد و هم اکنون برخی از این الگو تبعیت می‌کنند.

ج- الگوی تغییرات بیشتر در برنامه فضایی خانه‌ها: نیاز به بررسی‌های بیشتر دارد.

عوامل مداخله‌گر متعددی در اتخاذ الگوها وجود دارند که عبارتند از: میزان سالم بودن دانه‌ها، ارزش تاریخی، ارزش اجتماعی، ارزش اقتصادی، وسعت زمین، زیربنا، تعداد حیاط‌ها، نوع پیمون، قشربندی اجتماعی متقاضیان سکونت در خانه‌های بافت تاریخی، چیستی و چگونگی همسایگی‌ها، تلقی از امنیت، اقلیم، برنامه فضایی خانواده‌های متقاضی سکونت، نحوه دسترسی سواره و پیاده، بودجه مرمت، مدت زمان مورد نظر برای مرمت و... .

بر اساس مطالعات میدانی؛ الگوی حفظ برنامه فضایی خانه‌ها، مقبول همگان نیست اما می‌تواند مخاطبانی داشته باشد: برخی خانواده‌های اصیل یزدی برای خانه‌های دورهمی آخر هفته و همچنین گردشگران خارجی و برخی گردشگران داخلی،

به نظر می‌رسد ممکن است آپارتمان‌ها شرایط کالبدی را برای زندگی مردم تامین کرده باشند اما به لحاظ تامین نیازهای انسانی-اجتماعی، با آنچه در گذشته این مرزو بوم وجود داشته است فاصله دارند. از سوی دیگر، با تغییر بسیاری از وجوه زندگی امروز، خانه‌های سنتی قطعاً با شکل قبلی خود، امکان پذیرش فعالیت‌های امروزی را به طور کامل ندارند و در این راه مشکلاتی وجود دارد. لذا به نظر می‌رسد با منطق بازآفرینی شهری، بایستی برای روزآمد نمودن خانه‌های خالی سنتی در یزد الگوهایی داشت.

در مناسب سازی برنامه فضایی خانه‌های سنتی برای زندگی امروزی سه الگوی کلی به نظر می‌رسد:

الف- الگوی حفظ برنامه فضایی خانه‌ها و لاجرم حفظ نسبت فضاهای باز، نیم باز و بسته موجود: منطبق با دکترین‌های مرمتی

ب- الگوی تغییرات کم در برنامه فضایی خانه‌ها و اتصال و انسجام بیشتر فضاهای بسته با یکدیگر: با

مخاطبان مناسبی برای سکونت موقت در بافت هستند. نمونه‌های حفظ برنامه فضایی خانه‌های کهن برای مخاطبان گردشگر در سایر کشورها از جمله ژاپن^{۲۰} بیانگر نمونه‌های دارای توفیق در این زمینه است.

الگوی دیگر ناظر به تغییرات اندک در برنامه فضایی خانه‌هاست. به نظر می‌رسد می‌توان در حین مرمت برای بخش‌هایی از خانه‌ها، یکپارچگی بیشتری میان فضاهای بسته خانه به سبب سازگاری بیشتر آن‌ها با زندگی امروز از طریق راهکارهای کوچک کالبدی به شرط کمترین دخل و تصرف تامین نمود.^{۲۱} بر اساس بازخوردها، این نوع خانه‌های به روز شده قابل استفاده برای اغلب خانواده‌های متوسط (به لحاظ بعد خانوار و استطاعت مالی) یزدی است و برای دانشجویان و زوج‌های جوان یزدی نیز لطف خاص خود را دارد. در الگوی تغییرات بیشتر در برنامه فضایی خانه‌ها، خانه‌های هدف؛ مصادیق با نظام پیمون کوچک هستند که فضای بسته کوچکی دارند و عموماً دو تا سه اتاق بسیار کوچک در همکف دارند. عملاً نیاز این گونه خانه‌ها در روزآمد شدن برنامه فضایی با افزایش فضای بسته پیوند خورده است. این نیاز از طریق راهکارهای متفاوتی قابل تحقق است:

- افزایش فضای بسته از طریق گسترش زیرزمین در زیر حیاط

- افزایش فضای بسته از طریق ساختن اتاقهای جدید در پشت بام با حفظ هندسه و هویت نماهای حیاط

- افزایش فضای بسته از طریق پوشش حیاط (پوشش ثابت یا متحرک)

راهکار گسترش زیرزمین در زیر حیاط می‌تواند نیاز را تا حدود زیادی تامین کند اما معایبی دارد: زمانبر و هزینه بر است و فضای نشیمن خانه در زیرزمین است و سرزندگی لازم را نخواهد داشت. همچنین گود برداشتن زیر حیاط ممکن است سبب سستی سازه خشتی موجود شود. لذا اگر شرایط سازه‌ای و تامین نورسقفی یا امکان ایجاد حیاط گودال باغچه برای تامین منظر برای زیرزمین فراهم باشد چنین راهکاری می‌تواند مناسب باشد.

در راهکار دوم، می‌توان به شرط تحمل سازه موجود و تغییر ندادن نماهای حیاط و عدم اشراف بر همسایگان و برخی ایجابات اقلیمی و سایر الزامات، اتاق یا اتاق‌هایی را در پشت بام به فضای بسته خانه افزود. پیشینه عملی این موضوع در حدود ۵۰ سال پیش در روزآمد نمودن سنتی یزد وجود داشته است و در این میان نمونه‌های دارای توفیق وجود دارند اما باید توجه داشت تامین شرایط این خواسته بسیار دشوار است و به صورت محدود می‌تواند محقق گردد.

راهکار سوم افزایش فضای بسته از طریق پوشش حیاط است. چنین راهکاری اگر چه ممکن است از باب تامین نشیمن امروزی برای خانه با پیمانه کوچک مناسب باشد اما اگر پوشش ثابت باشد؛ بر اساس هدف بر هم نزدن نسبت پر و خالی در بافت، مناسب نیست. البته استثناهایی وجود دارد که می‌توان در آن‌ها اینطور عمل کرد: مثلاً خانه‌های با پیمانه کوچک به صورت دو حیاطه وجود دارند که می‌توان با حدودی از اغماض در

بحث پر و خالی، روی یکی از حیاط‌ها را پوشاند و به عنوان نشیمن استفاده کرد و حیاط دیگر را نیز به صورت اصیل خود حفظ کرد. راه حل مناسب‌تر متوجه پوشش‌های باز و بسته شونده روی حیاط است که به دلیل بالا بردن میزان انعطاف پذیری حیاط به عنوان نشیمن چهارفصل، به عنوان مزیت برای این نوع خانه‌ها محسوب می‌گردد. همچنین استفاده از تکنولوژی‌های انعطاف پذیرکننده فضاها مانند پنجره‌های الحاقی هوشمند یا رواق‌های باز و بسته شونده و استفاده از وسایل کمجا و... برای روزآمد نمودن این نوع خانه‌ها پیشنهاد می‌گردد. این نوع خانه‌ها نیز برای خانواده‌های یزدی علاقه‌مند به زندگی در خانه‌های سنتی که طالب هوشمندسازی و حالایی کردن مطابق با تکنولوژی روز هستند قابل استفاده است. برای فرهنگ سازی در این زمینه و تشویق مردم یزد به زندگی در بافت، خوب است افراد الگوی جامعه همچون اساتید دانشگاه و مدیران استان در این نوع خانه‌ها سکونت داشته باشند.

الگوهایی که از آن‌ها یاد شد در مقیاس دانه‌های مسکونی مطرح شدند و نیم‌نگاهی به سیاست‌های مداخله در بافت‌ها داشتند. اما برخی موارد مربوط به دانه‌ها بایستی در مقیاس کلان نیز حل شوند. یکی از آن مسایل، مربوط به تامین پارکینگ خودروها و ضرورت دسترسی سواره اضطراری (آتش نشانی، آمبولانس، پلیس و ...) برای یکایک خانه‌هاست. با نگاهی به بافت‌های سنتی متراکم سایر کشورها می‌توان دریافت که لزوماً پاسخ حرکت سواره اضطراری (مانند پلیس) در بافت، به

خودرو منحصر نمی‌شود و می‌توان از مرکب‌های دیگر همچون موتور یا اسب نیز استفاده کرد. همچنین خودروهای درون بافت چه خودروهای شخصی ساکنان و چه خودروهای خدمات‌رسانی لزوماً نباید به بزرگی خودروهای موجود در سطح محلات جدید شهرها باشند.^{۲۲} از سوی دیگر خودروهای کوچک که از انرژی پاک نیروی خود را تامین می‌کنند گزینه‌های مطلوبی محسوب می‌شوند. از آنجا که ممکن است تمامی دانه‌ها دسترسی با عرض مناسب عبور خودرو نداشته باشند، لازم است پارکینگ‌های جمعی با شعاع دسترسی مناسب که ممکن است به صورت طبقاتی اما زیرزمینی باشند، تامین شوند.

۶- نتیجه‌گیری

بر اساس آرای صاحب‌نظران و همچنین استمراج مساله پژوهش در پیشینه یزد، نوشتار حاضر بیان می‌کند اگر شرایط برای امکان استفاده مجدد از خانه‌های سنتی وجود داشته باشد، اولویت با ثبات کاربری آن‌هاست. این امر در پایداری اجتماعی در بافت‌های قدیم شهرها از جمله یزد و افزایش حس تعلق به خانه، محله و به نوعی بازآفرینی شهری؛ یاری‌رسان است.

از یافته‌های نوشتار، تقرب به اولویت حفظ کلیت برنامه فضایی خانه‌های سنتی در خانه‌های بزرگتر برای گردشگران به عنوان اقامتگاه‌های بومگردی و خانواده‌های یزدی برای خانه‌های دورهمی آخر هفته است. خانه‌های کوچک نیز می‌توانند با تغییرات اندک برای زوج‌های نوپای

یزدی تا چند سال اول زندگی مشترک کارآمد باشند. همچنین خانه‌های با اندازه متوسط با دخل و تصرف‌های حداقلی، برای دانشجویان به عنوان خوابگاه و برای ادارات به عنوان خانه‌های سازمانی کارمندان یا استفاده خانواده‌های جوان دارای فرزند(ان) قابل روزآمد شدن هستند. برای خانه‌های کوچکتر یا متوسط، با تدابیر هوشمندسازی خانه‌ها در انعطاف‌پذیری بقیچه‌های باز، بسته و نیم‌باز برای سکونت؛ خانواده‌های مدیران و چهره‌های فرهنگی استان یزد و اساتید دانشگاه به عنوان ساکنان خانه‌های فرهنگ ساز در زمینه حالایی کردن پیشنهاد می‌شوند. در این راستا، حفاظت کالبد

خانه‌ها از وجه الگوی پر و خالی دانه‌ها، منظر آسمان در حیاط‌ها و کمترین مداخله در زمین و زمینه آن‌ها ضرورت دارد. در نهایت قابل ذکر است دوباره ساکن شدن مردم در خانه‌های سنتی، سکه دورویی است که یک سوی آن با اقدامات از جزء به کل، حرکت فرهنگی اجتماعی مردم و نیازهای آن‌ها آغاز می‌شود اما دوام انجام آن به حمایت و حرکت از کل به جزء سازمان‌های مربوطه نیز بستگی دارد. به نظر می‌رسد هیچ‌یک نباید منتظر اقدامات سوی دیگر سکه باشند بلکه باید توانمند فعالیت نمایند تا به تدریج فرهنگ‌سازی شود.

پی‌نوشت‌ها

1. Urban regeneration

۲. ارزشهای شش‌گانه تاریخی، هنری، صنعتی-باستان‌شناسانه، محلی، علمی و اجتماعی-فرهنگی؛ عموماً در دانه‌های بافت‌های تاریخی به صورت از قابل رویت تا قابل ادراک (از دیدنی تا فهمیدنی) وجود دارد (van herck and Meganck, 2012) که دانه‌های مسکونی بافت یزد نیز از این قاعده مستثنی نیستند.

3. Space Program

4. In dialogue between epochs

5. Gentrification: To process of renovating and improving a house or districts so that it confirms to middle-class taste.

6. Renovate

۷. درباره واژه احیا چنین آمده است: «احیاء در اصل عربی و به معنی کوششی است برای بازگرداندن حیات به موجودی که زندگی‌اش به خطر افتاده یا خاتمه یافته است» (اولیا، ۱۳۸۹: ۷۱) لازمه بازگرداندن حیات تازه به ابنیه زنده تاریخی به موارد زیر تعلق می‌گیرد: «تثبیت، تداوم، ارتقای کاربری یا تغییر کاربری توأم با مداخله» (عباسی و میرجانی و مدرس، ۱۳۹۴: ۵۹) اصطلاحاتی همچون بازرویش، بازکاربری، توانبخشی به عنوان معادل‌هایی برای احیا آمده‌اند.

۸. «آنچه از احیای بناهای تاریخی معمولاً مورد انتظار است، اعطای عملکرد جدید و انطباق و سازگاری فعالیت‌های انسانی با کالبد معماری در قالب یک کاربری تعریف شده است... دیدگاه براندی در حفاظت از اثر میراثی که سه زمان (زمان خلق اثر، زمان طی شده تا کنون و لحظه شناخت اثر در زمان حاضر) را برای آن قائل است و ارزش‌های متفاوتی را برای اثر میراثی در نظر می‌گیرد، زمینه‌ای به وجود می‌آورد که ارزش‌های مستتر در آن، موضوع احیا قرار گیرد.» (کوششگران، ۱۳۹۰: ۶۱)

۹. در سند احیا اماکن تاریخی و فرهنگی ایران در مورد مداخلات در بافت چنین بیان شده است: «توجه به تبعات مداخله به گونه‌ای که ظرفیت‌های اثر را محدود نساخته و تغییر سیمای عناصر کالبدی را در پی نداشته باشد مجاز می‌باشد» (سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، ۱۳۸۸: ۲۹)

۱۰. جهت مناسب اقلیمی برای خانه‌سازی در یزد و تقریباً به سمت قبله است.
۱۱. جهت اقلیمی مناسب در بافت یزد آنقدر مهم است که محققان هویت کالبدی شهر یزد را بیشتر از ابعاد اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، متأثر از اقلیم می‌دانند. (نصر، ۱۳۹۶: ۲۳۱)
۱۲. تعدادی از متغیرهای قابل سنجش عبارتند از: اندازه زمین، زیربنا، ارزش تاریخی، توان مالی صاحبخانه‌ها، تعداد اعضای خانواده، شغل اعضای خانواده، برنامه زندگی امروزی، دوری و نزدیکی محل زندگی به محل کار، میزان حضور در خانه، ارتباطات اجتماعی خانواده، نوع وسیله نقلیه، شرایط آسایش حرارتی ساکنان در خانه و... عوامل مداخله‌گر غیرقابل کنترل عبارتند از: تلقی مردم از خانه‌های راحت و مناسب امروز، تصور مردم از زندگی در بافت‌های سنتی، میزان احترام به ارزش‌های محیط زیست، دیدگاه مخاطبان از امکان زندگی در خانه‌های سنتی، میزان پذیرش افراد از کارآمد بودن خانه‌های سنتی برای زندگی امروز، خرده فرهنگ‌های التقاطی میان جوامع بومی و غیربومی ساکنین یزد، و...
۱۳. نظام پیمون حاکم است که درباره آن چنین آمده است: «پیمون به معنای اندازه و معیارهایی است که تناسب اندام‌های ساختمان را از نظر درستی طرح، تناسب، استواری و زیبایی تضمین نموده است» (قرلباش و ابوالضیا، ۱۳۶۴: ۸۰)
۱۴. در گویش یزدی؛ به خمره‌های نگهداری غلات، تپو گفته می‌شود.
۱۵. امروزه از این خاصیت با عنوان انعطاف پذیری یاد می‌شود.
۱۶. در تلاقی میان دو ضلع شرقی و جنوبی، گوشه‌ای وجود دارد که به عنوان آشپزخانه عمل می‌کند و در فضای پشت آن حمام و سرویس بهداشتی تعبیه شده است. زیرزمین‌ها در زیر سه سوی اتاق‌دار خانه، بنا شده‌اند و در یک گوشه از ضلع شمالی، بادگیر کوتاهی واقع شده است. پشت بام نیز قابل دسترسی و استفاده است. در حیاط، یک حوض و چهارباغچه وجود دارد. دسترسی به این خانه از طریق پیاده و سواره تا درب منزل ممکن است. در حال حاضر یک خانواده سه نفره در آن زندگی می‌کنند که به دلیل شغل مرد خانواده، از فضای نیم باز تالار به عنوان بخشی از کارگاه نجاری وی استفاده می‌شود.
۱۷. عوامل مداخله‌گری همچون اقلیم گرم و خشک، امکان اشراف همسایگان بر تراس‌ها و اشراف تراس‌ها بر همسایگان، سرو صدا و آلودگی هوای خیابان، گرد و غبار و... در این تحقق این خواسته بازدارنده به نظر می‌رسند.
۱۸. اساساً وقتی در یزد، واحدهای آپارتمانی صرفاً شمالی یا غربی وجود دارند، سخن از اقلیمی بودن آن‌ها بیهوده است و اینگونه واحدها مجبورند که همواره از سرمایش و گرمایش مکانیکی استفاده کنند.

19. Open space

۲۰. خانه‌های کهن اقامتی شهر کیوتو
۲۱. به طور مثال الگوهای فضای بسته خانه‌ها که در سه سوی حیاط به صورت مجزا از هم در نظر گرفته شده‌اند را در برخی گوشه‌های حیاط به صورت ال یا یو شکل، اتصال و انسجام بیشتری داد. همچنین می‌توان فضاهای خدماتی خانه از جمله آشپزخانه، سرویس بهداشتی و حمام را به صورت سازگارتری با زندگی امروز در فضاهای بسته موجود مکانیابی کرد.
۲۲. پاسخ مردم بافت یزد، انتخاب دوچرخه، موتورسیکلت و در برهه‌ای از زمان، خودروهای کوچک‌تر همچون پراید و ماتیز بود.

منابع فارسی

- امامی، تهیمنه. (۱۳۸۸). مرمت و بازسازی خانه‌های تاریخی ارزشمند اصفهان (تاملی بر موانع و مشکلات). نشریه هفت شهر. شماره ۲۷ و ۲۸، ۲۷-۲۰.
- اولیا، محمدرضا. (۱۳۸۹). میراث در اغماء، مجموعه مقالات نخستین همایش ملی شناخت و معرفی مزیت‌ها و ظرفیت‌های احیاء و بهره‌برداری از اماکن تاریخی و فرهنگی. انتشارات سمیرا زیر نظر سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری. ۷۱-۸۴.

- پیرنیا، محمدرضا و احمدی میل سفید، مریم. (۱۳۹۳). ارزیابی پایداری در مناطق سه گانه شهر یزد، نخستین کنفرانس ملی عمران معماری و توسعه پایدار. <http://www.civilica.com> آخرین دسترسی به سایت ۱۳۹۷/۱۰/۲۲
- تلخایی، حمیدرضا؛ شماعی، علی؛ داودپور، زهره و شکیبایی، اصغر. (۱۳۹۵). تحلیلی بر بافتهای سنتی و جدید و ارائه شاخص‌های بومی برنامه‌ریزی توسعه شهری، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۲۵، ۷۱-۸۲.
- توسلی، محمود. (۱۳۷۶). قواعد و معیارهای طراحی فضای شهری، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، چاپ اول.
- حاجی قاسمی، کامبیز. (۱۳۸۳). گنجنامه (فرهنگ آثار معماری اسلامی ایران)، دفتر چهاردهم: خانه های یزد، مرکز اسناد و تحقیقات دانشکده معماری و شهرسازی. تهران: انتشارات روزنه.
- حبیبی، سید محسن. (۱۳۸۴). از شار تا شهر. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری. (۱۳۸۸). سند احیا و بهره برداری از اماکن تاریخی و فرهنگی، صندوق احیاء و بهره برداری از بناها و بهره برداری از اماکن تاریخی و فرهنگی.
- زنگنه شهرکی، سعید؛ مجیدی هروی، آنتیا و کاویانی، آزاده. (۱۳۹۱). تبیینی جامع بر علل و عوامل موثر بر پراکنش افقی شهرها (مطالعه موردی: شهر یزد). نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، شماره ۲۵، ۱۷۳-۱۹۳.
- زنگی آبادی، علی؛ مویدفر، سعیده و غفورزاده، مجتبی. (۱۳۹۴). ارزیابی باززنده سازی بافت‌های قدیم شهری در راستای توسعه پایدار (شهر یزد)، فصلنامه مطالعات برنامه‌ریزی شهری، شماره ۹، ۱۳۱-۱۵۹.
- سرایی، محمدحسین. (۱۳۹۱). تطور سکونت شهری از مجموعه های فامیلی (محله ای) تا بلوکهای آپارتمانی (تفاوت اساسی خانه و مسکن در شهر یزد). پژوهش و برنامه ریزی شهری، سال سوم، شماره ۱۰، ۳۲-۴۲.
- شاه تیموری، یلدا و مظاهریان، حامد. (۱۳۹۱). رهنمودهای طراحی برای ساختارهای جدید در زمینه تاریخی. نشریه هنرهای زیبا-معماری و شهرسازی. دوره ۱۷. شماره ۴، ۲۹-۴۰.
- عباسی هرفته، محسن؛ میرجانی، حمید و مدرس مصدق، فرحناز السادات. (۱۳۹۴). حقیقت احیا در بناهای زنده تاریخی. مجله آبادی. شماره ۷۴، انتشارات وزارت راه و شهرسازی. ۵۸-۶۹.
- فرخ زاد، محمد و مدیری دوم، ایمان. (۱۳۹۳). کنکاشی در اصول طراحی فضاهای باز با توجه به پیشینه معماری و شهرسازی ایران. فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی. شماره ۱۶، ۵۹-۸۱.
- قادریان، مسعود. (۱۳۹۶). چهارچوب توسعه میان افزا در بافت‌های تاریخی (بررسی موردی: دستور کار طراحی سایت ایلچی خان در بافت تاریخی یزد). دوفصلنامه نامه معماری و شهرسازی. شماره ۱۹، ۱۱۲-۹۳.
- قزلباش، محمدرضا و ابوالضیا، فرهاد. (۱۳۶۴). الفبای کالبد خانه سنتی یزد. وزارت برنامه و بودجه. معاونت فنی. دفتر تحقیقات و معیارهای فنی
- کلاتری خلیل آباد، حسین و پوراحمد، احمد. (۱۳۸۴). مدیریت و برنامه‌ریزی احیای ناحیه تاریخی یزد. نشریه پژوهش‌های جغرافیایی. شماره ۵۴، ۷۷-۹۲.
- کوششگران، سید علی اکبر. (۱۳۹۰). فرصت‌های احیا در سیر تحول بنای تاریخی از زمان خلق تا زوال اثر. نشریه شهر و معماری بومی. شماره ۱، ۶۷-۸۲.
- محب علی، محمدحسن و محمد مرادی، اصغر. (۱۳۷۴). دوازده درس مرمت. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی. چاپ اول.
- مدرس مصدق، فرحناز السادات. (۱۳۹۵). خانه در مقام خانه (ارائه راهکارهایی جهت احیای خانه‌های سنتی بافت تاریخی شهر یزد با تمرکز بر مستند سازی و ارزیابی تجارب موجود). پایان نامه کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه یزد، یزد، ایران. استاد راهنما: دکتر حمید میرجانی، استاد مشاور: دکتر محسن عباسی هرفته

- منتظری، مرجان؛ جهانشاهلو، لعلا و ماجدی، حمید. (۱۳۹۶). تحولات ساختار کالبدی-فضایی شهر یزد و عوامل موثر بر آن، مطالعات محیطی هفت حصار. شماره ۲۱، ۲۷-۴۲.
- نصر، طاهره. (۱۳۹۶). تبیین مولفه‌های هویت کالبدی شهر سنتی ایرانی، معماری و شهرسازی آرمان شهر. شماره ۲۱، ۲۳۱-۲۶۴.
- نقصان محمدی، محمدرضا. (۱۳۹۷). آمار عجیب خانه‌های خالی یزد، مصاحبه با پایگاه خبری و اطلاع‌رسانی رکنا. <https://www.rokna.net>. آخرین دسترسی به سایت: ۱۳۹۷/۱۲/۵
- ولیزاده اوغانی، محمدباقر و ولیزاده اوغانی، اکبر. (۱۳۹۱). تکریم مهمان و جلوه آن در ساختار فضایی خانه‌های سنتی ایران. معرفت اخلاقی. سال سوم. شماره ۴، ۱۰۳-۱۱۵.
- یزدانفر، سید عباس و ضرابی الحسینی، مهسا. (۱۳۹۴). تاثیر شیوه زندگی بر سازمان فضایی خانه. نشریه انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران. شماره ۱۰، ۴۵-۶۱.

منابع لاتین

- Allison, E. W. (2005). Gentrification and historic districts: public policy considerations in the designation of historic districts in New York city, Dissertation to PHD, Columbia University, America.
- Gifford, R. (1998). *Environmental Psychology: Principles and Practice*. Boston: Allyn and Bacon.
- Hershberger, R. G. (2000). Programming, excerpt from the architect's handbook of professional practice, 13th edition, supplemental architectural services, c2000 AIA
- Jager, F. p. (2010). Old and New: Design manual for Revitalization Existing Buildings, Birkhauser Basel publication, Switzerland
- Shaker, A. R. & Akhgar, Hamed & zabhi, H. (2014). Obstacles of Iranian inner-cities Gentrification, international journal of architecture and urban development, vol. 4, No. 1, 95-110.
- Steinacker, A (2003). Infill development and affordable housing pattern from 1996 to 2000, Urban affairs review, vol. 38, No. 4, pp. 492-509.
- Tiesdell, S. (1995). Tension between revitalization and conservation: Nottingham's Lace Market, cities, vol. 12, no. 4, pp. 231-241, Elsevier
- Van Herck, K and Meganck, L (2012). can we afford to save the heritage of affordable housing? conference paper,